

TÁJÉKOZÓDÁS

BOURDIEUTÖRTÉNELEM-SZEMLÉLETE ÉS A TÖRTÉNESEK BOURDIEU-KÉPE*

TAKÁCS Erzsébet

ELTE Társadalomtudományi Kar
Budapest, 1117, Pázmány Péter sétány 1/A; gomul@freemail.hu

*Az a kép, amelyen napja inkább diájasu gall Bourdieu munkásságáról,
elfelejti vagy egyenesen tagadja azt a számos történetész véleményével egyező tényt,
mely szociológiájának jellemző és állandó eleme:
kapcsolódását a hozzájárulását a történelemhez.
Christophe Charle és Daniel Roche nekrológja (Charle–Roche 2002)*

Pierre Bourdieu szociológiájának történeti jellegét Charle és Roche, e két történetész Bourdieu-tanítvány a mesztér életművének egyik fontos törekvéssel, nevezetesen az *Actes de la Recherche en sciences sociales* interdiszciplináris erőfeszítésével igyekeznek igazolni. Való igaz, Bourdieu az *Actes*-tal a társadalomtudományok történeti legmegörökölt akadémiai elkönyölésérettel volnát lépni. „Úgy is meg lehet fogalmazni, hogy egyik leg hosszabb küzdelmem – nevezetesen az *Actes de la Recherche en sciences sociales*-lal – az egyesített társadalomtudomány megteremtésére irányult, melyben a történelem a múlt történeti szociológiája, a szociológia pedig a jelen társadalom történetelene.” (Bourdieu 1995: 111)

A fent ismertetésben állnak Némedi Dénes *A kabil para digma* című írásában megfogalmazott tézissel, miszerint „bár mit mondjon is Bourdieu, minden lényeges és belátható különbség elnére van a mi közös az ő „kabil para digmája” és az általa elutasított konkurrens modellek [értsd RDE, Luhmann, Habermas] között. Ez pedig az, hogy a parsonsi para digmához képest hátrózták meg magukat, átveve annak ’időtlenségét’ – pontosabban átveve tőle a szakítást a régebbi szociológiai sajátos időperspektívájával” (Némedi 2004: 34).

Dolgozatomat éppen az motiválta, hogy az általam is zártnak, statikusnak, sőt deterministának tartott bourdieu-i szociológiában¹ kicsit utána nézsek Bourdieu különös történelmietlen történelmének és megkíséreljem összeegyeztetni az egymással homlokegyenest szembennálló megállapításokat. Az írás első része az életmű vonatkozó elméletével, második része pedig a – szociológusi és történetész – gyakorlatra koncentráll, illetve Bourdieu és a történetészek viszonyával foglalkozik.

* Jelentéstanulmány megírását az OTKA (TS 44850 számú) támogatás tette lehetővé.

1 Bourdieu szociológiájának determinista és történelmietlen voltát érintő néhány kritika: Bidet 1979: 203–208; DiMaggio 1979: 1460–1474; Jenkins 1982: 270–281; Collins 1989: 460–463.

BOURDIEUTÖRTÉNELEM-SZEMLÉLETE

A bourdieu-i elmélet kapcsán felmerülő egyik legfontosabb kérdés Sven Reichardt megfogalmazásában így hangzik: „Hogyan ragadható meg Bourdieu elméletével a társadalmi változás és a történeti fejlődés? Bourdieu elsősorban statisztikus társadalmakat ír le, melyekben a tudatlan és csak nehezen megváltoztatható habitusformák mervártársadalomszerkezetté formálódnak. Az aktorok habitusuk ’törvényeinek’ engedelmeskednek, és valamennyi cselekvésüket és ítéletüket habituálisan kötött diszpozíciókra redukálják. ... Úgy tűnik, hogy a habituális mák és a társadalmi körülmények közötti reprodukív cirkularitás keletkezését nehezíti meg a gyarazni, azaz azt, hogy a habitusstruktúrák mikor és hogyan alakítják az alapul szolgáló társadalmi struktúrát.” (Reichardt 2001: 242)

Írásom első részében hátának próbál utána jámi, hogy mi ként jeleNIK meg a változás, a történelem Bourdieu elméletben, mi közben szociológiai egyik kiindulópontja, hogy „a történeti cselekvés alapelve” nem azt jelenti: az alany ütközik az exterioritásban konstituálódó társadalommal. „A történeti cselekvés alapelve a társadalmi kétállapot, azaz az intézmények formájában, dolgokban objektíválódó történelem (*l’histoire objective*) és a testekben, tartós diszpozíciók rendszereként – ezt nevezem habitusnak – megtestesülő történelem (*l’histoire incarnée*) közötti viszony.” (Bourdieu 1982: 38) Elég megfigyelni – állítja Bourdieu –, hogy minden történeti cselekedet a történelem – vagy társadalom – kétállapotát jeleníti meg, azaz azt a történelmet, mely az idők sorándolgokban, szerkezetekben, épületekben, emlékművekben, könyvekben, elméletekben, szokásokban, jogban stb. halmozódott fel (társadalmi állapotban), és a beágyazott történelmet, ami korhabitusává vált.² A habitus tulajdonképpen a történelem aktualizálása, történeti események eredménye, mely lehetővé teszi a történeti tapasztalatok birtolását. „*A res gestae* értelmében vett társadalmi történelmet (*faite chose*) egy megtestesült (*faite corps*) történelem hordozza, reaktiválja. Az objektívált, intézményesült történelem csak akkor válik történeti cselekvéssé, azaz mozgató és cselekvőaktív történelemmé (*histoire agie et agissant*), ha a cselekvők magukra vállalják az irányítást. E cselekvők saját történetük révén eleve hajlandók, hogy így tegyék nek, és saját korábbi befektetéseik révén hajlandók a történelem működésére és a működéséhez szükséges készségek iránt érdeklődni.” (Bourdieu 1982: 38) Így magának az eszköznek vagy társadalmi lakijelölt és felismert szerepnek – egy péte cíó aláírásának, egy tünetésen való részvételnél, a jó családanya vagy funkcionárius szerepének – kell találnia valakit, aki elég érdekesnek tartja, meg találja benne számítását vagy felismerje magát benne.

Így Bourdieu-nél a társadalmi világgal való viszony nem egy mechanikus kauzális viszony, melyet a környezet és a tudat között állapítunk meg, hanem – ahogy ő fogalmaz – egy fajta ontológikus cinosság. A történelem bizonyos mértékben önmagával kommunikál, önmagában és önmagáról verődik vissza.

2 Nem túlgyakorlik konkrét példák az egyike Erwin Panofskytól kölcsön vett ka lap emelés szemléletes gesztusa, melynek eredete a középkorban nyúl vissza, amikor a fegyveres férfiak békés szándékat jelezvén levették páncélsisakjukat. *Le mort saisit le vif. Les relations entre l’histoire réifiée et l’histoire incorporée* (Bourdieu 1980b: 6). Egy jóval emészhetőbb angol verzió *Men and Machines* (Knorr-Cetina–Cicourel 1981: 304–317). A két szöveg nem fedik egymást teljesen, például a francia verzió történéseket eljárássaira vonatkozó első oldalai az angol változatban nem szerepelnek.

Ennek elméleti következményét Bourdieu németül fogalmazza meg: *Wesen ist was gewesen ist*. „Érthető: a társadalmi lény az, aki volt, de az, aki egy szer volt, soha nem az önmagát valószínűtlenbe írodott bele, ha nem a társadalmi létbe, a dolgokba és a testekbe is.” Az intézményesedés folyamata során a dolgokban és testekben felhalmozódó történeti tapasztalat – mely magánviselkedésének körülményeit – saját reprodukálásának feltételeit igyekszik megteremteni, folyamatosan megsemmisítve más, lehetséges ágazásokat. A történelmhaladásával ezek a lehetőségek egyre valószínűtlenebbek lesznek, egyre nehezebb lesz megvalósítani őket, mert ezrombolást, semlegesítést vagy egy nagy történeti hagyományát állítását feltételezne. Mindencselekedet megpróbál szembe helyezni a lehetséges sávalószínű fel fordul, azaz a létrejöttrendbe objektíve bevésett jövőnek számolni a tárgyi a sultés a beágyazott történelemmel, amely megkísérli a lehetőséget a valószínűre redukálni. Bourdieu konfrontációra építő világlátása az idő absztraktdimenziójában is érezte a hatását: a posztforradalmi időszakban az objektív és a beágyazott történelmszembe állítja „süket és alatos” ellenállását a reformista vagy forradalmi diszpozíciókkal, struktúrákkal, melyeket a történelm egy szerre határoz meg és amelyek ellen küzd. Az intézményesült történelemnek ugyanis szükségszerű elemét alkotják részleges – vagy pontosabban egyirányú – forradalmak, ugyanakkor a termelési eszközök elcsúszásának legradikálisabb átalakulása lehetőséget hagy a beágyazott történelemnek, hogy észrevétel nélkül objektív – gazdasági és társadalmi – struktúrákat veszen be. A forradalmi és posztforradalmi szituációk a tárgyi a sultés a beágyazott történelm közötti elcsúszások (*décalage*) számolás, a társadalmi struktúrában bizonytalan zónában előforduló patetikusság vagy groteszk példát idéznek elő. Ilyen esetekben a cselekvés egy fajta harc a tárgyi a sultés a beágyazott történelm között, mely harc néha egy egész életen keresztül tart a változáért, a posztokisajátításiért. A történelm ebben a zavaros harcban alakul, ahol a posztok többé vagy kevésbé alakítják saját birtokait, akik megpróbálják ezeket sajátítani (Bourdieu 1982: 13).

A változások egyszerre tudatos és tudattalan folyamatok eredményei. Bourdieu számára ez na gyon lényeges: a társadalmi cselekvők közötti van meghatározók – társadalmi ág és történeti legkonstituált észlelési és értékelési kategóriák közötti – ítéssel – azt a szituációt, amely őket meghatározza. Más szóval, a társadalmi cselekvők csak annyiban meghatározottak, amennyiben önmagukat meghatározzák. Ugyanakkor a tudattalan eleme erősi ti elméletnek de terminista jellegét. „Végül is, a de terminista nem működik, csak a tudattalan oldalmában, a tudattalan cinosságában.”³

A történelmnek így módon, a tudattalan tudományának is lennie kell.⁴ A történeti kutatás a tudattalan tartalmak feltárása révén ugyan is a valódi öntudatra ébredéshez, a

3 Mind két idézet Bourdieu–Wacquant 1992a: 111; angol vátozat: Bourdieu–Wacquant 1992b: 136. A két kötet között vannak kisebb-nagyobb eltérések, magyarázó részlet: Replika 1990(1): 51–68.

4 Bourdieu többször hivatkozik Durkheim kijelentésére, miszerint a tudattalan a történelem melegenlő. Úgy véli, Durkheim ezzel akarta mondani, hogy a tudattalan a nunk az elfelejtett vagy elfojtott kollektív történelm produkta – és nem csak az egyéné mint Freud (ha nem mint Jung) gondolta (Bourdieu 1980a: 81). Az *Évolution pédagogique en France* (1938) című munkájában Durkheim valóban beszél a történelem és a tudattalan kapcsolatáról. Véleményem szerint azonban Bourdieu túlintertálja Durkheimnek azt a gondolatát, miszerint egy adott korszak nem a tulajált tudás készlete leme rül a tudatlattiba.

valódi önuralom hozadeszközöket. Hiszen, mi magunk bizonyos értelemben állandóan kelep-cébe esünk, mi velünk, történeti dolgokat történeti dolgokká egyesítő ellenőrizetlen cinrosságra jutunk kívül, nélkülünk történetik (Bourdieu 1980b: 14).⁵

Bourdieu historizáló szociológiája ugyanakkor a történelmi determinizmusokat szeretné napvilágra hozni, melyeknek – mint minden történeti gyakorlat – maga is szükség szerűen alárendelt. Arra vár, hogy a szociológiai szabaduljon az elmúlt nemzedékek történeti tudatától, mely minden súlyával rátelepszik a kutató agyára. Amit a történetlem hoz létre, nem állítható helyre csak a történetlem által: egyedül a történeti szociológia nyújtja a szociológusnak a valódi eszmélet vagy az önuralomeszközöket. „A szabad gondolkodásnak ez az ára: csak történeti anamnézissel lehet legyőzni, mely képes leleplezni mind azt, ami a gondolkodásban a történeti munka elfelejtett eredménye” (Bourdieu 1980b: 14; 1992: 429).

Mindezt Bourdieu a transzcendentális filozófia tervének historizálása révén véli megvalósíthatónak. Egy ilyen tudománynak – hogy betöltse feladatát – *hármassal historizálás*on kell át esnie.⁶ A *cselekvő* historizálásával kell kezdeni: lebontható a cselekvések és ítéletek inkorporált sémáinak azt a társadalmilag konstituált rendszerét (azaz a habitust), mely meghatározza a cselekvő viselkedését és orientálja stratégiáit. Azon *társadalmi világek* (azaz a mezők) historizálása a következő lépés, amely be a szocializált egyének vágyait és energiáikat fektetik.⁷ Végül, hogy nyilvánvalóvá váljon a megtestesülő történelem és a tárgyiasult (*réifié*) történelem közötti titkos kapcsolat, nem marad más hátra, mint azokkal az eszközökkel historizálni a *megismerő alanyt és a megismerési eszközöket*, melyekel saját tárgyát konstruálja.⁸

- 5 Tovább bonyolítja a dolgot – öszintén megfogalmazásban: za va ro sab bá te szi – az a bourdieu-i megjegyzés, mi sze rint „a történetlem valója ban so ha nem a 'tudattalant', ha nem ép pen ma gát a történelem fejlesztés állítja elő, azáltal hogy önnön objektív struktúráinak előidézőit olyan kvázitermészetekké változtatja, ami lyek nek a ha bi tu sok.” (Bourdieu 1976: 94; Bourdieu–Wacquant 1992b: 136) Ez ugyanis több dolgot je lent. Először is, nincs tu dat ta la na a történelem ben, csak fejlesztés. Másodszor, a ha bi tus egy szer re a történelem hordozója és járul hozzá a fejlesztéshez. Ez utóbbi val sem mi gond, szer ve sen és lo gi ku san il lesz ke dik Bourdieu szociológiájába. Az első gondolaton ban el lent mond a tudattalantudatos fel tá rá sá t és a historizálás módszer ta ni el já rás át kö ve te lő fe nt vá zolt bourdieu-i gon do lat men et nek, mi vel ha a történelem saját fejlesztését állítja elő, ak kor a történet-és tár sa da lom tu do má ny ok na ka fe lfej tés fel fej tésé vel kel le ne fog lal ko zni uk. Bourdieu való szí nű leg nem ép pen re a vég köv et ke zés re te re ke dett...
- 6 Bourdieu ket tős historizálásról be szél: az első a történet írás tár gyá nak, az al kal ma zott fogalmaknak és osztályozási rendszereknek, röviden a kutató gondolkodásának részét alkotó történeti kategóriák historizálása. A ma so dik ma guk nak az elem zett „ada tok nak” a historizálása, mely nek cél ja ezek történeti ka te gó ri ák tól meg sa ba dí tás a. A historizálási el já rás t Lo i c Wacquant bő ví tí hármassá, szerintem jo go san (Wacquant 1995: 655–656).
- 7 Bourdieu-nél gya kor lat nem csu pá n a cse lek vők szub jek tív in ten cí ó i ből kö vet ke zik és nem is csak a struktúra objektív kényszereinek közvetlen eredménye, hanem ezek ke ve ré sé ből, a „po zí cí ók és disz po zí cí ók töb bé-ke vés bé si ke res ta lál ko zá sá ből”, az „ontológikus proximitás” za va ros ka pcsolatából szá r ma zik, mely ös sze kö ti a „tár sa dal mi két lé te zé si mód ját” a ha bi tus t és a me zőt, a „dolgo kb an ob jek tív a ló dott törté nel met” és a „tes tek be be ép ü lő törté nel met” (Bourdieu 1989: 59, 1982: 38).
- 8 Ezért „meggyőző dé sünk, hogy a lé te zés nem be lül ről fakad, ha nem törté ne lem, va la mint, hogy a bi o ló gi ai törté nel met (a fej lő dés-elmé let tel egy ütt) és a szoci o ló gi á t (a gon do lko dás kol le ktív és in di vi du á lis for má i nak szoci o ge ne zisé nek elem zésé vel egy ütt) kell fa g gat ni az ér ve lés törté ne ti és még is a törté ne lem re visz sa ve zet he tet len igaz sá gá ról. Azt is hoz zá kell ten ni, hogy a historizálással (és nem egy faj ta elmé leti *eszképizmus* de historizálásával) lehet meg pró bál nunk a leg tel je seb ben el sza kí ta ni az ész t a historicitástól.” Bourdieu 1992: 427–428, idé zi Wacquant 1995: 656. Az ész törté ne ti sé gé vel, il let ve Habermassal foly ta tott po lé mi á já val – „az ész nem az ég ből hul lik alá” – most nem tu dok fog lal ko zni. Lásd Bourdieu–Wacquant 1992a: 162–163 és Colliot-Thélène 1995: 631–645.

Egyilyenszo ci o l ó g i a, mely egy szerre és el vá lasz tha tat la nul struk tu rá lis és ge net i kus, nem csu pán le ír ni, ha nem ma gyar áz ni is sze ret né olyan elő re lát ha tat lan vál sá gok be kö vet keztét – egy új í t ó zse ni fel buk ka ná s át, egy for du la tot ered mé nye ző cse lek vés ki bon ta ko zás át –, me lyek ra di ká li san ké pe sek új ra raj zo l ni a tör té nel met sa ját ke re tei kö zött (Bourdieu 1992: 145). Ha u gy an is is mer jük a struk tú rá t meg ha tá ro zó po zí ci ók, posz tok, tulaj don ok stb. me gosz lás át, is mer jük a struk tú ra le het sé ges jö vő jét is. Ez még in kább er ő sí ti Bour dieu el mé le té nek de ter mi nis ta be nyo má s át, hi szen ez í gy ma gát a vál to zást is ma gá ban fog lal ja. Azt le het mon da ni, hogy egész é let mű ve – kez d ve a *Homo academicus*-tól – a mű kö dés és a vál to zás kö zös mo dell jé nek meg konst ru á lás át cé loz ta meg. Elkép ze lé se szer in ta me ző egy szer re tar tal maz za ann ak prin cí pi um át, ami tör té nik, és ami majd tör té ni fog.

Bourdieu azon ban di a lek ti kus gon dol ko dó lé vén, ra gasz ko dik a sza bad ság gon do la tá hoz. A sza bad ság egy ik út ja pe dig az, ha meg is mer jük a de ter mi niz mu so kat. A tu do má ny pél dá ul az z al, hogy tu do má ny os tör vé nye ket is mer tet meg ve lünk, ke zünk be ad ja az esz közt ezek át lé pé sé re. Mi nél job ban is mer jük a tör vé nye ket, an nál na gyobb esé ly ünk van ki ker ülni őket.⁹ Bour dieu azon ban „a 'szelle mi sza bad ság po li ti ká já nak' ré gi és tisz te let re mé l tó ide ál ja i nak ... de k la rá lás án nem ju tott túl”: nem tud ta meg ma gyar áz ni pél dá ul az ér tel mi sé g sors dön tő (fel) sza ba du lás át sa ját ha bi tu sá tól (Némedi 2004: 31). A 80-as évek től kez d ve ma gát sza bad ság/de ter mi niz mus prob le ma ti ká val szo ro san ös szefü ggő ha bi tus-teó ri á t is egy re ke mé nyebb kri ti kák érték.¹⁰ A ha bi tus-kri ti kák is mer te té se el ve zet ne tár gy am tól, il let ve a ha bi tus nál prob le ma ti k u sab b na k lá tok más bour dieu-i gon do la ti ele me ket, ezért ma gá ról a ha bi tus ról nem ej te nek több szót.¹¹

Bourdieu mun kás sá gá nak má sik kulcs fo gal mát, a ha bi tus hoz kö tő dő me ző prob lé má ját szer et né m kicsit kör ül jár ni, termé szet esen csak annyiban, amennyiben ez té má m hoz kap cso ló dik. Az el mé let egy ik hí á ny os sá ga a kul tu rá lis ter me lés me ző jé hez kap cso ló dik, ahol a ter me lők nek a me ző spe ci á lis tő ké jé ért fo lyó har cá ban a pro duk tu

9 Bour dieu szer in ta szo ci o l ó g i a tá r sa da lom tu do má ny ok me ze jén az ön meg is me r és, te hát a sza bad ság leg ha té ko nyabb mód ja lesz. Hi szen már ma ga az a fel is me r és, hogy lé tez nek me zők, és hogy hol ál lok a hi e rar chi á ban, na gyon na gy elő re lé pé s. A tu do má ny szo ci o l ó g i a pe dig eb ből a szem p ont ből ren d kí vül font os szak ter ü let, me ly a szak tu do má ny ok uni ver zu má ban kü lön he ly et fog lal el. Í gy a szo ci o l ó g i a és a tör té net tu do má ny se me gy disz cip lí na a töb bi kö zül, ha nem a re fle xi ví tás *par excellence* esz kö ze i, me lyet min den törté né sz nek és szo ci o l ó g us nak is me r nie és al kal maz ni a kel le ne.

10 A ha bi tus fe ke te do boz vol tá ról ld. Boudon 1996. Szá mom ra a leg ér de ke sebb Bernard Lahire-nek a tá r sa da l mi cse lek vő „töb b szá músá gá ról” me fog al maz ott gon do la ta, il let ve Jean-Claude Kaufmann-nak a ha bi tus egy sí kúsá gá val asz o ci a li zá ci ó kü lön bö ző te re pe í t – csalá dot, is ko lát, mun ka he ly et, mé di á t stb. – szem be áll í tó ele m zé se. Lahire (1998) meg jeg y zi pél dá ul, hogy ma ga a csalá di szo ci a li zá ci ó se m ho mo gé n, ve gy ün ke gy anal fa bé ta pa pá t, egy te mis ta nő vé rt, egy o ly an csalá dot, ahol az egy ik gy e rek stré ber, a má sik me g áll do an me g bu kik. A ha bi tus-el mé let ben az é let ta pasz ta lat ok kü lön bö ző sé ge tün ik el, sőt ma ga az egész re po rto ár. Lahire arra is fel hív ja a fig yel met, hogy Bour dieu-nek az a tő rek vé se, hogy *alongue durée*-től és a mi k ro törté ne le mtől egy ar á nt tá vol tart sa ma gát – eh hez lásd Bour dieu 1982: 37 – azt ered mé nye zi, hogy Bour dieu nem ve szí fi gye lem be az in ter ak ci ó je len sé gét, s szá m ta lan más je len sé g is ki ma rad el mé le té ből. Lásd Lahire 1999a: 23–57; Kaufmann, 1994, 1997. Utó b bi ha bi tus-kri ti kák ba nyújt be te kin tés t Corcuff 2003.

11 Ez zel nem azt aka rom su gal ni, hogy Bour dieu ha bi tus-fo gal ma ne len ne prob le ma ti kus a törté né szek szá má ra, jól le het né há ny ész re vé tel nél töb bet nem ta lál tam ez zel kap cso lat ban. Egy ik pél da Sven Reichardt fel ve té se a ha bi tus el ér é se re vo nat ko zó an. A zi ga zi prob lé má ta for rás ok je len tik – ho gy an ér jünk el egy 200 év vel ko rá b bi ha bi tus t?! –, me ly nek me go ldá sá ra Reichardt egy me gle het ö sen anti bour dieu á n us öt le tet vet fel: a kö z vé le mé ny ku ta tás t (Reichardt 2001: 245).

mok mindig termelők stratégiájával és pozíciójával jelölendők. Ebben a sémában Bourdieu egy felől nem veszi figyelembe a kulturális befogadás vagy elutasítás szociológijáról és főleg történelméről írott munkákat (Passeron 1991: 257–288; Chartier 1985: 62–88, 1987; Ang, 1985 idézi Lahire 1999a: 23–57) más felől mo delljében nem lehet elemezni azok ízését, tapasztalatát, gyakorlatát, akik nem birto kolják a „kódot”, azaz kulturális értelemben szegények (Passeron–Grignon 1989; Lahire 1993).¹² A művek befogadásának szociológija (és története) azonban *minden* tapasztalati forma és elsajátítás iránt érdeklődik, a leginkább legitimtól a legfurcsábbon át a leginkább nonkonformig.

Problematikus tehát azoknak az elméletistá tusza, akik ki szor ul nak a mezőből, illetve mit kezdjen a szociológia azokkal, akik *kivonulnak* a mezőből? Úgy gondolom, Bourdieu is érezhet te, hogy a felmerülő kérdésekre elméletileg nem ad ki elégtő választ, merthang súly eltolódást érezek szociológijában. A 90-es évektől kezdve egyre fontosabbnak tartotta ki emelni, hogy nem alakul ki mező mindenhol.¹³

A mezőgenézise egyébként is problematikus, mivel ez az evolúcióján keresztül nyitja a tereket a mező felé. A „mező keletkezése” ugyan is azt a gondolkodás módot feltételezi, mely sze rint létezik egy na gyobb, ma gá ba fog la ló (mega)mező, illetve, hogy ez a mező osztódik és egyre bonyolultabbá válik a funkciók állandó autonómizálódásával.¹⁴ A funkciók társadalmi differenciálódásának – sen nek po zi tív értékelésének – szociológiai tradíciójától Bourdieu sem mentes.¹⁵ Jól lehet, ez a társadalmi tudományok alapvető nehézsége: hogyan lehet a történelmi fejlődést úgy elgondolni, hogy ne egy evolúcióján keresztül futnáknak bele, melyet a szociológia itat át? A történetiséget feltételező mező keletkezése ugyanakkor egy másik problémát is felvet, azt, hogy mi történt a mező keletkezése előtt. Az irodalmi mező születését Bourdieu a 19. század második felére, Flaubert és Balzac korába helyezi, a *Les Règles de l'art* közbevetett mondatai ből pedig az derül ki, hogy ha irodalmi mezőről beszélünk, nem mehetünk a 19. századon túl (Bourdieu 1992: 86–87). Robert Darnton kuta tá sa i ra hivatkozva kijelenti, ami a 19. században történt, az egy sze ri, egye di je len ség. A könyv második felében azonban az itáliai barokk kapcsán hosszú időtartamról, mezőkonstituálódásának hosszú folyamatáról ír (Bourdieu 1992: 358–359).¹⁶ Denis Saint-Jacques és Alain Viala sze rint mint ha Bourdieu nem tudta volna eldönteni, hogy

12 Bourdieu-t több ben bí rál ták, ami ért az ural kó dól gá ri ré te gek re kon cent rál, ezért példál kulturális töke fogalma egy na gyon les zű kí tett kul túra -fogalom ra vonat ko zik.

13 Ez zel nem azt aka rom mon da ni, hogy Bourdieu ne ál lí tot ta vol na ezt ko ráb ban is – példá ul min dig fel há bo ro dott azon, ha va la ki a 19. szá za dot meg elő ző en be szé lt iro dal mi mező ről –, ha nem hogy egy re gyak ráb ban élt a – rossz má jú meg fo gal ma zá som sze rint – „ha nincs mező, nin cse nek el mée ti kö tött sé gek” ké nyel mes kí bú vó já val. Lásd példá ul, 1999-ben történe szek és Bourdieu kö zött zaj ló vi tát, ahol az i.e. 5. szá za di Athén fi lo zó fia me ze je va gy a kö zép ko ri egye te mi mező kap csán meg jeg yzi: „a kér dést fel kell vet ni, de nem kell egy kon cep tu á lis rend szert rá hú z ni arra, ahon nan min den funk ci ót és vi sel ke dést le ve ze tünk” (Charle 1999). Table-ronde de la Société d’Histoire moderne et contemporaine, 1999. márci us 6., 20. o.

14 Lásd Bourdieu té zisét az ál lam ki ala ku lá sá ról (2002: 85–115).

15 Choses dites című könyvében a kö zép ko ri Itá lia jog törté ne te kap csán egy törté ne ti munká ra hi vat ko zó va ír ja: „Gershenkron be mu tat ja, hogy mi helyt a jo gá szok meg szer zik au to nó mi á ju ka ta her ceg től, el kez de nek speci á li zál ód ni, his zen job b bel ső nek len ni sa ját vá ro suk ban, mint más o dik nak len ni Ró má ban”. Bourdieu 1987a: 53 idé zi Lahire 1999a: 23–57, 1999b.

16 Mind ket tőt idé zi Saint-Jacques–Viala 1999: 59–74.

a művészek, írók gyakran a társadalmi autonómiájuk következtében magának a mezőki alakulását, vagy egy hosszú idejű folyamatról van-e szó. Per sze Bourdieu célja nem az eredet, a mitikus kezdet, hanem olyan nagy konfigurációk megtalálása, amelyek történelmi legjelölőkként egy folyamat irányítanak; ezért is szereti az eset tanulmányokat.

Még három benem felmerülő, de ki fejtesre nem kerülő kérdés említenék. Mezők tehát létrejönnek, a habitus pedig folyamatosan változik. Kévszó esik azonban a mezőkki múlásról – pedig, ha keletkeznek, akkor feltehetően meg is szűnnek –, illetve a habitus elvesztéséről. Pedig ez is megtörténhet: „társadalmi konfliktusok következtében az objektív struktúráknak a részünké válhat a kalival azonos ság’ miatt a habitus elveszhet. ... Van a válságszituációk, amelyekben szétterjed a habitus és a mező közvetlen illeszkedése” (Reichardt 2001: 242–243). Ha hasonló izgalmas – és nem ki fejtett probléma – a történelem végéig jelenő apparátuski alakulása. Bourdieu a mező és az apparátus a különbségért a kérdésre így válaszolt: „Lényegi különbség: a harc, és ÍGY a történetiség. Az apparátus fogalma a pesszimista funkcionális ’trójaifal ova: pokoli gépezet, amely úgy van programozva, hogy bizonyos célokra váltsa, akár mi kor, akár hol, bár mi is legyen. Az iskolarendszer, az állam, az egyház, a politikai pártok vagy a szakszervezetek nem apparátusok, hanem mezők. ... Már most bizonyos történelmi körülmények (melyeket empirikusan kell vizsgálni) között a mező apparátusként kezdhet működni.¹⁷ Amikor az uralmon lévőeknek sikerül megtörniük és megsemmisíteniük az alávett ellenállást és reakcióit, amikor minden mozgás kizárólag felelőre lefele halad, az uralom határára a mező alkotharc és a leltika megszűnik. Csak addig van történelem, amíg az emberek lázadnak, ellenállnak, cselekednek. A totális intézmények – elmeorvosintézetek, börtönök, koncentrációs táborok – és a totális usálla megpróbálnak intézményesen végzetni a történelemnek. Az apparátusok tehát a patalogikus állapotot, a mezőhár eseté képviselek.”¹⁸

A TÖRTÉNESEK BOURDIEU-KÉPE

Bourdieu szerint történelem és szociológia között ismeretelméleti szempontból nincs különbség: a társadalmi tudomány két olyan dimenziójáról van szó, melyeket „mesterségesen különítették el egymástól, s amelyeket újra egyesíteni kellene” (Bourdieu 1995: 106–107, 111). Mint említettem, Bourdieu tudományos munkásságának célja, hogy a történeti tudományt a „múlt történeti szociológiai ájává”, a szociológiai pedig a „jelen társadalmi történetévé” tegye. Ez azt jelenti, hogy a történelem a kritikai szociológia egyik ágá lenne, ugyanakkor – lekerájon góisz rint – magát a szociológiai át is historizálni akar¹⁹ és szakított a kuta sok prezentista illúziójával. A vizsgált

17 Ennek fordított példáját találjuk, amikor az apparátus mezőként kezd működni, lásd a 19. század végéig francia filozófiját, Jean-Louis Fabianinál, (1988), vagy Bourdieu cikkét az impresszionizmus születéséről (1987b).

18 Bourdieu–Wacquant 1982a: 78–7; magyarul megjelent részlet a Replika 1990(1): 5; ford. Kálmán C. György.

19 Lásd az *Actes de la recherche en sciences sociales*-t. Csak néhány Bourdieu-bátóritásnak megköszönt eredmény: Charle, 1987, 1990; 1995b; Gamboni 1989; Viala 1985 és Karády Viktor, aki a magyar és máskelet-európai országok történetét a történeti szociológiai terminusai bándolgozta fel (Karády 1985; Don–Karády 1989; Karády–Mitter 1990); Offerlé 1994, 2004.

tárgy megértése eszerint történelem és szociológia szorosra fűzését feltételezi, így egyszerre kell(ene) történésszé és szociológussá válnunk.

A már nem először meghirdetett program Bourdieu szerint több ok miatt késlekedik megvalósulni. A történésszek és a szociológia évszázada doszemben állásának köszönhetően a történésszek a társadalomtudományokkal szemben definiálják magukat és hevesen tiltakoznak a durkheimi „erőszak”, „ortodoxia”, a szociológia „totalitarizmus” ambíciói ellen.²⁰ De hogy egy szerre profi tálja nek a kölcsönvett technikából és az elutasítás szimbolikus hasznából az általa *Canada Dry* stratégiainak nevezett eljárásokat alkalmazták, amelyeket a történelem és a szociológia felhasználásának a szociológia, és főleg a szociológusok nélkül. Számos nem deklaált átvevő találat: kezdve az iskola szociológiától, a kulturális gyakorlatokon át az értelmiségtörténetig, és ráadásul ezeknek a történelem és a szociológia közötti viszonyokról szó eszik, retrospektív módon konstruálnak mitikus genealógiát. Bourdieu szerint ezek a történésszek – miközben önmaguk megkülönböztetése érdekében immár egy évszázada jelentős mértékben támaszkodnak a szociológiára – megállás nélkül bírálják a szociológusok „dogmatizmusát”. Úgy látja, hogy az *Annales*-történésszek ugyan úgy viszonynak az ő szociológus munkájához, mint a korábbi nemzedékek Durkheiméhez, amit ő a „kulturális termelés mezőinek hosszú időtartamával” azonosít (Bourdieu 1995: 111).²¹

Ezen kívül – mint azt több szöveg sűrűsíti – a szociológia és a történelem szemben állásának lényeges eleme az elemelhető viszony. Az elemelhető egyszerre a nagyon mély, mert a hagyomány és a képviselő különbözőségén alapul, és egyben teljesen fiktív, hiszen mindkét diszciplínának ugyanaz a tárgya, és ugyanazokat az elemelhető és technikai eszközöket használhatná az elemzés és a konstrukció esetében. Ezt a bizalmatlansági viszonyt²² és kölcsönös elkerülést azonban a képviselő megváltoztatásával lehetne alakítani, például kéntémetdiák két vagy több szakoságát említi. Ez nem csak a diszciplínák közötti viszonyt, hanem magának a történelem gyakorlásának módját is átfornálná. Például a filozófiai képviselő nem csak abban segítethetné a történésszeket,

20 Jóllehet a történésszek egyre gyakrabban gondolkodnak ezen az elemelhetőn. Sőt, épp a szociológia felhasználása által hangsúlyozta a különbözőséget az *Annales* a „hagyományos” történésszekkel szemben. Ami nem jelenti azonban azt, hogy az *Annales*-iskola ne fojtaná el durkheimi gyökereit.

21 Bourdieu hozza észre, míg korábban a durkheimi „ortodoxia” és „iskola” bírálta a tárgyat, ma inkább „dogmatizmusról” és „totalitarizmusról” beszélnek – feltehetően, hogy Bourdieu nem véletlenül választotta ezt a saját szociológiáját leggyakrabban illelőtlen kritikus jelzőt.

22 A Bourdieu által kárhozta tott bizalmatlanság általánosítását többben éppen Bourdieu 1995-ben megjelent cikkében látják igazolódni. Lásd Noiriel (2001) és Ch. Prochasson kommentárját. Prochasson (1999) ki fogja szólni az *Actes* hasábjain leírt kihasználását a történésszek ellen, hiszen szám talan történéssz érintkezése a társadalomtudományokkal. Bourdieu pedig úgy beszél a történelemről, mint ha ez egy séges diszciplína is tömb lenne, a történéssz közösségről, pedig mint ha nem lenne nek fontos külön ségek közöttük. Úgy véli, ez az igazság talan kihasználás csak arra jó, hogy újra szembe lehessen egymással állítani a szociológiát és a történelem tudományt, ahelyett, hogy a kooperációra és a kölcsönös függőségre tenne a hangsúlyt. A kijelentés már csak azért is jogos, mert Bourdieu mezelemelhetőnek a választhatóan eleme a harc, így a történésszek a priori sem lehetnek egy ségek, hiszen történeti mezőben is különböző stratégiai alakulnak ki, és iskolák csapnak össze a dominanciáért. Prochasson fenti kritikájára adott válaszában Bourdieu almezők kiálakulásától vagy ezek lehetőségéről beszél, melytől vábbimár tárgyal elemelhető problémákat fel (Prochasson 1999: 6).

hogy ne hagyják magukat az első jött ment fi lo zó fus ál tal meg té vesz te ni,²³ ha nem a *ressentiment* pozitívizmusában menekülés től is, melyet a „nem kell az z al fog la koz nom, ami hez nem ér tek” vagy a „csak az z al fog lal ko zom, ami hez ér tek és sem mi más sal” men ta li tá sa jel le mez. Az el mé le ti és az episztemológiai kép zés nek leg alább egy mi ni mu má ra szük ség len ne ah hoz, hogy a tör té né szek el lent tudjanak áll ni „az el mé let ter ro riz musá nak” és fő leg, hogy a tudomá nyos gy akor lathoz szük sé ges elmé le ti esz kö zö ket al kal maz ni, il let vel é tre hoz ni tud já k.²⁴ Bour dieu nem túl szép meg ál la pí tá sa szerint ugyan né há ny törté né szre egy re na gyobb ha tá st gy akor ol az „episztemológia”, de csak azért, hogy az is me re tel mé let től át vett ér vek kel i ga zol já k a törté net tudomá nyon be lü li ve zé tő sze rep meg szer zé sé re tör ő szán dé ku kat, il let ve mert ily mó don le p le z ni tud já k, hogy min den em pi ri kus ku ta tá s sal fel ha gy tak.²⁵ Ugyan ak kor azo k a tör té né szek, akik sok idő t és ener gi át for dí ta nak a tör té ne lem el mé le ti tár gyalásá ra – ahelyett, hogy a törté né sz me ster sé gét gy akor ol ná k –, né ha még is csak ké pe sek új té má kat és a tör té ne ti va ló ság új szin te it fel fe dez ni, mint pél dá ul az *An na les* vagy Michel Foucault tet te.²⁶

Egy má sik – ál ta lam ne he zen el fo gad ha tó, de Bour dieu vi lág lá tá sá ba na gyon is il lesz ke dő – meg lá tá s sze rint az át lag fran cia tör té né sz – mint af fé le arisz tok ra ta – azért is bi zal mat lan az el mé let tel szem ben, mert en nek se gít sé gé vel a mun ka ered mé nye kö zér t he tő vé vá lik, il let ve ezt bár ki el len ő riz ni tud ja, míg el len ke ző eset ben a tör t é né sz té ny ke dése jótékony homályában marad. A hozzáférhetőségnek ez a problémája a mód szer és a tech ni ka kér dé sé hez ve zet el, az az ah hoz, hogy a tör té né sz me ster sé gét ily mó don bár ki – rá adá sul elé gy gyor san – el sa já tít ha tja. Bour dieu jel lem ző pél da ké nt Braudel „laboratóriumaként” szá montartott kísérletet (*Centre des recherches historiques*), il let ve en nek ku dar cát em lí ti, mely ben az egy ütt mű kö dő, kö zös gon do la ti ala pon álló ku ta tá si kol lek tí va so ha sem mű kö dött, sze rin te azért, mert ez szem ben állt a tör té né sz ere de ti sé gre és egye di sé gre tör ek vé sé vel, melyet az egész kép zé si ren dszer

23 „Tulajdonképpen a leginkább elméleti érdeklődésű francia történetészek is csak az egyik függőséget cserélik fel a másik kal, és látszólag csak azért függetlenítik magukat a tudományáguktól idegen elmélethez, hogy egy másik függőségbe kerüljenek.” Az intellektuális doxától függés példájaként a „társadalom alanyi megközelítésének” célját ki tüzők is megkapják a magukét. Et tőrek vé sek csak lát szó la gos elő re lé pé sek, va ló já ban vissza té ré sek az el be szé lés hez, az al anyi ság hoz, te hát vissza lé pé sek (Bourdieu 1995: 113).

24 Elméleti hiányosságai miatt a történetészek szívesen bo csát koznak bele újra és újra olyan régi vi tá k ba, mint pél dá ul a „struk tú rá k” versus „sza bad aka rat” vi tá ja, melyek a Bour dieu me ző- és há bit us elmé le té vel – már meg ha lad ha tó ak – mond ja ő.

25 Nem sza bad azon ban – mond ja Bour dieu, hogy az el mé le ti har cok ma gát a tu do má nyos gy akor la tot is helyettesítsék. A nagy történetészek – Kantorowiczot, Panofskyt, Blochot, Braudelt, Gerschenkront, Finleyt és E.P. Thompsont em lí ti – min díg őt vő z té k az el mé le tet és a gy akor la tot, és a tár sa dal om tud o má ny ok egészé nek ta pasz ta la ta é rz ő dik munkái kon.

26 Amennyiben Foucault történetészek te kint jük...

erősít. Pe dig a tu dás – szem ben az egye di mes ter mű vek iro dal mi hagyományával – a munkaközösségekben kumulálódik igazán, ahogyan ezt a szociológusok bizonyos csoportjaiban is megfigyelhetjük.²⁷

A szembenállás to váb bi ele me a törté ne lem tu do mány disz cipli náris po zí ci ój ából adó dik. Ez utó b bi köz pon ti he lyet fog lal el az egye te mi mező ben, fél-tá vol ság ra a töb bi disz ciplín ától, ugyan ak kortárs adalmi lag do min áns san – leg alább is aszocioló gi ához ké pest –, mely hely zet meg tilt ja neki, hogy dek la rál ja el me le ti füg gő sé gét – a fi lo zó fi át ki vé ve –, hisz en í gy el ves zíté né ki vál tsá gait. A törté ne lem átár sa da lom tu do mány ok és az „in teg rá ló interdisz cipli náris gy en ge pont ja, mert nem iga zi tu do mány akar len ni, ha nem egy ki csit min dent össze fog ni, akár csak a mai po li ti kai pár tok – ál lít ja Bourdieu. A tör té nel mi té nyek tu do má ny á nak mo dern iz mu sa, az aka dé miz mus és a böl csész tra dí ci ó va to s kon for miz mus a kö zött egye n sű lyo zik, aszükség szer ű en krit i kus ku ta tás és a kol lek tív em lé ke zet ke ze lé sé nek szentelt hi va ta los vagy fél hi va t alos tör té ne lem kö zött, mely az em lé ke zet rész vé te lé től a szent és sér thet et len ar chív u mok áll mi em lé ke zet é nek konzerv á lás áig ter jed.

A tör té net tu do mányt te hát Bourdieu olyan, két cso port kör é szer ve ző dő me ző ként lát tat ja, ahol az egyik, a szi go rú annem ze ti te ma ti ka tár gya lása alól fel sza ba du ló szak mai cso port a tör té né szek hez szól, a má sik pe dig a nagy kö zön ség ér dek lő dé sé re szá mot tartó „megem lé ke ző” törté nelmet mű velő cso port.²⁸ A nemzetközi mező ben el he lyez ke dő tu do mány os tör té net í rás nak min den kor ban szá mol ni a kell a társadalmi funkció t be töl tő utó b bi val: a meg em lé ke zést vagy a nem ze ti örök ség ün nep lé sét, ennek fontos tényeit (*res gestae*), fontos helyeit (*lieux de mémoire*), fontos embereit (Bourdieu péld á ja a Pan thé on) fel vo nul ta tó tör té net í rás sal.

27 Bourdieu viszonya a törté né sz kö zösség hez am bi va lens nek mond ha tó, Charle és Roche meg fog lal maz á sa szer int egy szer re lel ke sí tet te és bosszán tot ta a törté né szí tes tő let. A törté né szek egy fe lő l nem áll nak el len a sko lasz ti ka, a zsák ut cá ba tor kol ló rész le tek í rán ti szen ve dély és a ha ta lom nak be hód ol ásh árom kí sérté sé nek, más fe lő l aszocioló gu sok kö nnyeb ben be dől nek az em lé ti han gos ko dók nak, és fe les le ges, in ven ció nél kü li part ta lan vi ták ba bo nyo lód nak, amin a leg tí sz tább fejű tör té né szek csak mo so lyog nak. Ugyan ak kor sajt be val lá sa sze rint né ha el fog ja a nosz tal gja a tör té né szek bé kés vi lá gairánt, mely in kább áll kö zel az ide á lis tu dós kö zös ség hez – ami per sze, te szi hoz zá azon nal, csak fik ció. A tör té net tu do mány ban min den ki nek meg van a maga ki csiny ke bi ro dal ma: a kö zép kor ku ta tás péld á ul so ha nem za var ja a kortárs törté né szet. Ezen a disz ciplín á n be lül más ké pen meg y vé g be az in te gr á ló dás, ha prob lé má k mer ű l nek fel, azok kom pro misszum mal vagy ki té rés sel ol dód nak meg. Bourdieu tel je sen egye lért Roger Chartier nek azzal – asze rin tem na gyon is vi tat ha tó – ki je len té sé vel, mi sze rint a törté né szek – ki vé ve a je len kort ku ta tó kat – tár gya min dig bi zo nyos tá volság ra van tő lük, így az ér de kek sem je len nek meg köz vet len ű l. Emiatt a törté né szek re flexi ói ke vé sbé gy a kori ak és ke vé sbé „tra gik usak” aszociológ usok ön re flexi ói hoz ké pest, kü lö n ő sen azoké hoz, akik a fenn álló intézmé nyek vizsg á lta ba ke z de nek. A tör té ne ti kör nye zet te hát egy faj ta vé del met ad, hisz en ke ve sebb a viszály, aszocioló gu s nak azon ban min dig küz de nie kell, hisz en nem ma gá tól ér te tő dő disz ciplín á ja au to nó mi á ja. Ugyan ak kor ép pen ez a há trány vá lik elő nyé re, hisz en anyu gta lanság tu do mány os progresszi ót szű l. Sőt, szer in te aszociológia ép pen konfliktusos jel le ge mi att in te gr á l tabb, mint a törté ne lem (igaz, e miatt a konfliktusos jel leg mi att aszocioló gu sok sok kal agressz í va b b nak, ha rci a sabb nak lát ják az em be re ket mint a törté né szek, akik sok kal el né ző bek ve lük szem ben). Charle–Roche 2002; Chartier 1989: 55.

28 Ez utó b bi hoz nem csak hi va tá sos, ha nem ama tör tör té né szek is tar toz nak, a szak ma törté né szei viszont nem min dig tu do mány os mun kák kal áll nak elő. A tör té net tu do mány „tu do mány os” és „memora tív” vagy nem ze ti/na ci ó na lista á gra bon tá sa tel je sen tra dí ci ó ná lis, maga Durkheim is a kal maz ta (Durkheim 1903). Persze kér dés, hogy a gy a kor lat ban el le het e a ket tő kü lö ní te ni: a törté né szek sok szor nem csak ku ta tnak és ta ní ta nak, ha nem is mer tet nek, ismer et ter jesz tenek is. A két piac kö zöt ti jó val bonyo lult tabb vi szonyt C. Langlois mun ká ja (1995) ki vá ló an szem lél te ti, il let ve lásd A. Prost í rását (Prost 1996).

A történeti mezőt tehát harcok, stratégiák, kulturális imperializmusok jellemzik (Bourdieu 1985: 59, 89); a történetek múlt ról ki alaki tott képe pedig gyakran a jelen bezárt pozíciójuktól függ. Ráadásul a történetek sem men te sek a mítoszgyártás rafinált formáitól, először is, mert a múlt újra élesztése, a valóság helyre állítása az ambíciójuk, másodszor, mert az elméletekkel szembe ni bi zalmatlan ságuk miatt hajlamosak – a leg na gyobb mítosz – a *metaforák* intenzív használatára, harmadrészt, mert az erede tek és forrá sok spe ci alis tái az erede tek és az első kez de tek mi ti kus logi kájára – az elődök elő de i nek keresése – hajlana k (Bourdieu 1980b: 5). A Bourdieu által *teleologikopolitikus* nak nevezett hajlam azt is lehetővé teszi, hogy elitéljenek, rehabilitáljanak vagy kölcsönvegyenek jóvá hagyott vagy kár hoztatott javakat a múltból, mely an na k a harc nak tétjei vagy eszközei, amely me ző ben maga a történet is el helyezkedik. Az az elképzelés, hogy a történeti kutatás egy folyamatos logikájában, azaz a felelőségek és a felelősök logikájában gondolható el, a retrospektív illúzió nak olyan formáját teszi lehetővé, mely az egyéni cselekvőknek vagy a kollektív személyiségeknek akaratot vagy előre megfontolt szándékot tulajdonít. Hiszen na gyon könnyű az utolsó szót birtokolva a történelem célját a történeti cselekvés céljává (át)alakitani (Bourdieu 1980b: 5). A retrospektív illúzió sajátos formája arra kész tet, hogy a ha bi tus cselekedeteit tudatos, elgondolt, sőt cini kus eredményként lá(tta)ssuk, amely stratégia gyakran éppen a cselekvő tudatlanságának érdek telenségé nek köszönhető, és csak utólag racionalizált cselekvés, mely a maga idejében kockáztatnak, sőt örültségnek tűnt.

Az elméleti megközelítés hiányának tovább mézős specifikus okának azt látja, hogy (saját!) elmélet – mint minden tudomány igazság – a tárgyalválasztott kulturális mezőben lül ki a kulturdolgozó szociológusokba és érdekekbe ütöközik. A szociológusok csak úgy tudnak hozzájárulni a társadalom tudomány fejlődéséhez, ha harcot folytatnak a tudományos világba behatoló „tiszántársadalmi kényszerek” ellen, legyenek azok belső – felsőoktatási intézmények – vagy külső – újságírók, politikusok – képeben megjelenő kényszerek. A tudományos – különösen a társadalomtudományos – mező autonómiájáért minden eszközzel harcolni kell, melynek része a társadalmi nyomások és minden fajta szimbolikus erőszak fel tára sa. Bourdieu szám ta lan szor hang sú lyoz za, hogy – egyéni és fő leg kollektív szocioanalízis révén – a történeti tudat ta lan ba be vésett he tero nó mia minden té nye ző jét fel kell tár ni, nem csak a diszciplína múltjából örökölt gondolat kategóriákban, hanem a kuta tó saját múltjában, isko lai és poli ti kai tapasztalatában is.²⁹ „Az egyik tudat ta lant, amellyel a tudomány munka so rán meg kell küz de nünk, a történelem üledéként ültet te az agyunk ba: ezek fo gal mak, problémák, gon do la tok és a nyelv au to ma ti z mu sai. Csak a történeti reflexió kö vet ke zetes használá ta te szi le he tő vé, hogy sza bad szem mel néz zünk a történelem re, és ad esé lyt, hogy ne historizmusok kal ter helt elméleteket cipeljük magunk kal. A vé de lem leghat ékonyabb fegyvere a társadalmilag determinált és történelmileg adott tudományos mező fogságából kiszabadulás hoz az elméletek historizálása.” (Charle 1999: 18) A történeti kuta tás nak így az összes gon dol ko dá si ha bi tus történelmi gyö ke ré t, az összes klasszifikációs sémát, az összes problematikát historizálni kell. Bourdieu ezt más

29 Bourdieu-telsősorban a marxizmus, a szocializmus, a kommunizmus, a fűződő kapcsolat érdeklő (Bourdieu 1995: 121).

szavakkal úgy fogalmazza meg, hogy történeti csipesszel kell a fogalmakat megfogni (Bourdieu 1995: 116).

A történelmi fogalmak historizálása és történeti perspektívába visszahelyezése több dolgot jelent. Az első a do log el há tá ró lá sa az őt je lö lö fo ga lom tól, hiszen ez csak annak reprezentációja.³⁰ A második a történeti idő megkonstruálása. Ez tulajdonképpen a múlt és a jelen közötti lefordíthatóság problémáját jelenti, azaz hogy ugyanazt jelentsék a szavak. A történésznek tehát mindig figyelembe kell venni fogalmi diakronitását, történetét. De fordítva is gondolkodnia kell: egy fogalom változása nem jelelt a to ma ti ku san idő be li vál to zást is, hiszen a rég múlt em berei sokszor egyko ráb-bi vál to zás ér zé kel te té sé re je lö l té e zt va la mi lyen új fo ga lom mal.³¹ A történelmi fogalmak historizálása így lehetővé teszi a valóság és a fogalom viszonyának körülményeit, aszituációknak egyszerre szinkronikus és diakronikus elgondolását aszerint, hogy a probléma peridusok, struktúrák vagy egy fejlődési tengegyenestől-e fel. Ugyanannak a valóságnak többféle fogalommentén történelmi elgondolása nem ugyanazt a horizontot tárja elénk, tehát nem ugyanaz az időbeli pálya (*trajectoire temporelle*) tartozik hozzá. A fogalom historizálása a hozzá tartozó időbeliség meghatározását jelenti.

A gondolatmenet nem véletlenül tűnik ismerősnek. Bourdieu azonban – érdekes elismerése mellett – elhárítóan a *Begriffsgeschichte* irányától. „Fontos lépéseket tetek ez irányba – mondja Bourdieu –, de nem elég néhány ki ragadott szó történeti genealógiáját elvégezni: a fogalmakat igazán historizálni kell, a különböző – történetileg létrejött – szemantikai mezők *szociotörténeti* genealógiáját kell elvégezni, azt, amelyben minden egyes szó létrejött és alkalmazásra kerül.” (Bourdieu 1995: 116) A német történelem nagy esélye a *Begriffsgeschichte* vagy ahogy Bourdieu-nek inkább tetszik: a *Begriffssozialwissenschaft*. Szeretné, hogy a reflexív társadalmi reflexió váljon, de sajnos az az, hogy ettől még messze vagyunk. Ami nem is csoda, hiszen szerény célkitűzésének megfelelően a hétköznapinylvezet összes (!) szavát történeti kritika alá kell nevenni, kezdve azokkal, melyek a társadalmi világot osztásait jelöljük.

Meggyőződése, hogy mindenki fejezés, mindenszó és fogalom, amelyeket a történelem elgondolására használnak, történetileg konstruáltak, de különböző módon éppen a történészek élnek leginkább annak ronizmusokkal, mivel – akár mert modern vagy érdekes munkát akarnak létrehozni, akár hanyagságból – olyan szavakat használnak, amellyel ma írjuk le a valóságot minden nap beszélgatéseink során, s amelyeknek példaként más jelesei lehetnek (Chartier 1989: 59).³² Egyenesen paradoxonnak tarja, hogy

30 Ez feltehetően a leghétséges elterjedés mérlegelése, azaz a fogalom és a do log oda-visszaigazolását. Ez egy olyan kritikai módszer a ni előírás, amit már Charles Seignobos is az in terre tá cío kri ti ká já nak ne ve zett. Idézi Prost 1996: 141.

31 Vö. „egy szó fennmaradása önmagában még nem feltétlenül a viszonyok változatlanágát jelzi” (Koselleck 2003: 131). Bourdieu írásaiban nem találta semmilyen hivatkozást Koselleckre.

32 (Chartier 1989: 59) Bourdieu úgy gondolja, hogy a történészek ilyen típusú ronizmus a szociológusok körében osztály-etnocentrizmus formáját ölti, azaz egyedi eseteket próbálnak univerzálítani: saját gondolatikategóriáikat, osztályozási principiumaikat, taxinómiáikat, felosztásokat – mint amilyenek a férfi-női, hi deg-me leg, száraz-nedves, alacsony-magas, uralkodó-alávetett osztály – általánosítják.

atörténések milyennai vítéssal használnak kategóriákat, mi közben atörténetitár gya inkat megkonstruálókat góriáknak is történeti elemzés tárgyává kelletne válniuk.³³

A fogalmak historizálása azonban óhatatlanul is víté vált ki a történések körében. Bourdieu – és iskolája – óta ugyan is a szociológusok – pláne Bourdieu iskolája – nagyon odafigyelnek a kijelentések performatív értékre: vála mi nek a ki mondása bizonyos értelemben egyet jelent a megtételével, létrehozásával. Bourdieu azt vallotta, hogy a váló ság be mu tá tá sá hoz har cok mo dell je it kell megkonstruálni, sőt egye ne sen rá kell eze ket erő sza kol ni a váló ság ra, me lyek így annyi ban jár ul nak hoz zá a váló ság létre hoz á sá hoz, amennyi ben en nek rö g zít é sé hez is hoz zá jár ul nak. Esze rint járt el szer in te Georges Duby, aki ahe lyett, hogy a há rom rend el mé le tét a törté né szi mun ka ví tán felül álló esz kö ze ként fo gad ta vol na el, a törté né szi elem zés tár gyá vá tet te azt. Így az a be so ró lá si rendszer, ame lyen ke resz tül a törté net tu do má ny el gon dol ja a fe u dá lis tár sa dal mat – mely ne ve ze te sen a püs pökök és lo va gok kö zöt ti harc nak egy szer re tét jét és ered mé nyét je len tő fel osz tás el ve – hoz zá jár ul ma gá nak a váló ság nak a ter me lé sé hez, me lyet el gon dol ha tó vá tesz. A szociológusok el mé le tei te hát a váló ság ré s ze i, hi szen pél dá ul az osz tály el mé le tek hoz zá jár ul nak az osz tályok létre hoz á sá hoz, mely el mé le tek persze szim bo li kus har cok ter mé kei (Bourdieu 1982: 16–17). Sőt a ka te gó riák, hi erar chiák, osz tály o zás o k tár sa dal mi har cok kal van nak ös sze fű g g é s ben. A törté ne ti ka te gó riák ered mé nyez te, rit kán nyil ván vá ló vá ló harc so rán a cse lek vők saj át reprezen tá cí ói ka ti gy e kez nek gyöz tes ként létre hoz ni: a tár sa dal mi csoportok de fi ní cí óját és le ha tá ro lás át, jo gok hi erar chi áját és presz tí z s ét stb.³⁴ Bourdieu maga leg fon to sabb érdemének éppen azt tartja, hogy a szociológia szociológiájának fegyverével mindig az el mé le ti konfliktusok hát te ré ben lévő tár sa dal mi el len té te ket ku tat ta. Szer in te szociológiáját is azért ábrázolják totálisnak, totalizálónak, önreproduktívak és öröknek, mert műveinek tudattalan rendszervédelemként (*un système de défense*) működő recepciójarendszerszerűséget, koherenciát és tökéletes mozdulatlan ságot sugall. Ez az ön vé de lem arra a tö rek vé sé re vá lasz, mely nek so rán olyan el len té te ket tett kérdé ses sé, me lyet az em be rek nem szeret nek kérdé ses sé ten ni (Charle 1999: 19).

E kijelentés el le né re a törté né szek Bourdieu-recepciójának fő di lem má ját még is ab ban lá tom, hogy va jon mit tud nak fel hasz nál ni élet mű vé ből, és amennyi ben ez lehetsé ges, mi lyen formá ban te gyé k ezt.³⁵ Ki ma zso láz hat juk-e be lő le a ne künk tetsző ré szeket, anélkül, hogy az életmü egészével tisztában lennénk? Kombinálható-e más

33 „Atörténések példálúgy végeznének longitúdinalis összehasonlító vizsgálatokat 18. századi és mai orvosok státuszát illetően – apéldát csak úgy ki találtam –, hogy megmagyaráznák magának az orvos fogalmának történelmi változásait.” (Chartier 1988) Például a művészvagy értelmiségi fogalmának használatát az 1880 előtti korszakra fantasztikus anakronizmusnak, a demokrácia ésközv élelmény kifejezést az antikvitásról beszélve vagy a politikai mező társadalmi genezisének kérdése kapcsán a „politikai filozófiával kérkedő”, transzhistorikus lényeként tárgyaló eljárás hasonló ankirívó történetészi hibának tartja. Érdekes, hogy a mindig együttműködő beszélgetőtárs, Roger Chartier Paul Veyne ellenpéldájával él, aki a római világot egy az övéké től rudi káli san kü lö n bö ző nyel ven mond ja el, s az így, mo dern nyel ven el mondott vá ló ság ép pe n öröl te tett o tthono s sá ga mi at t vá lik o tthono s sá, ép pe n ez ál tal vá lik lát ha tó vá e z e k k ü lö n b s é ge.

34 Lásd Luc Boltanskinál (1982), ho gyan sze le te li fel a tár sa dal mat *acadre* fo gal ma, vagy Koselleck példáját, ho gyan akarta Hardenberg a „ren dek” régi ter mi nu s át a „la kók” ter mi nu s á vá l t a ni a jo g ban, R. Koselleck, Fo gal om törté net és tár sa dal om törté net (Koselleck 2003: 121–147).

35 Amennyi bennem értünk egyet azokkal, akik szerint szociológiai janem emelhető ki franc ia kontextusából. Lásd a *Homo academicus* kapcsán megjelent kritikákat.

elméletekkel, vagy az elmélet koherenciája feltételezi más eszközök kizárását? A kérdés ellen Bourdieu teremtése te sen he ve sen til ta koz na, hiszen meggyőződése, hogy az elméleti konstrukciók bi z o ny os bel s ő k é ny sz er t k í v á n n a k m e g.³⁶

Bourdieu elméleti használatossága kapcsán – a fentiekből következően – felvetődik a szociológiai eljárások retrospektív érvényességének kérdése is, illetve az a probléma, hogy milyen óvintézkedéseket kell tenni az anakronizmusok elkerülésére.³⁷ További probléma az az episztemológiai kérdés, hogy hogyan kapcsoljuk össze az *ex post* teoretizációt és a kor em be re i nek „bel s ő” (*indigènes*) kategóriáit? Van-e jogunk arra, hogy ellenkező irányban dehistorizáljunk néhány fogalmat, hogy kváziuniverzális transzperiódusokat gyártunk velük?³⁸ A tudományos írás egyik nagy nehézsége éppen ezeké a „bel s ő” szavakal van össze függésben, amelyek a vizsgált tárgytól ve sz ü nk kö l cs ö n, és amelyek Bourdieu vilá g á b a n m i n d i g h a r c o k t é t j e i. Úgy gondolja, hogy gyakran a bel s ő fo gal ma k hely t á l ó b a k, mint azok az anakronizmusok, amelyek a történetek rendszeresen, előre tes re f l e x i ó k n é l k ü l h a s z n á l n a k, ú g y m i n t a „h a t a l o m”, „m ű v é s z” v a g y „é r t e l m i s é g i”.

Egy történetesek és Bourdieu között rendezett vitában Christophe Charle több kérdést is feltejt a nemzeti mező történeti specifikumaira vonatkozóan, arra az időszakra kérdezve, amikor a nemzet még nem is létezett. Ő úgy véli, egy szerűti pográfiái hangszílyozással megoldható az univerzális és a partikuláris, a történeti és a történelemfeletti, a nemzeti és a nemzetekfeletti, a kortárs (*notion indigene*) és a tudós, az emergens és az általános fogalmak közötti különbség, lásd „intellektuel” és „intellektuel vagy *Bildungsbürgertum*, *professionals*, állami nemesség, társadalmi nemesség. Így összhangba tudjuk hozni a használat rugalmaságát a historizálással; az egyedi ség megtartásával általánosításokat, illetve magyarázó összehasonlításokat tudunk tenni (Charle 1995a: 106–107, 85–95, 1996, 1997). Charle szerint a történeteseknek ma egyfelől a „morzsákra hullott” (*histoire en miettes*) történelem, másfelől a társadalmi történetet paradigmatiként uráló „mindenkultúra kérdése” (*tout-culturel*) etnológiai jeleket gondot, mert ez az az, hogy a történetes lemond az általánosításra törekvésről. A történetesek áttestek a ló túloldalára: a makro-tendenciák után a pozitivisták legnagyobb hibáiba esnek, így nagy szükség van ilyen Bourdieu-féle igényes elméletre, mely nem szakad el a társadalmi tudományoktól, samely folyamatosan konfrontálódik az általánosan közvetlenül empirikusan tanulmányozott jelenségekkel. Arlette Farge számára Bourdieu szociológiai jele azért meghatározó, mert arra az eredményre jutott – többek között a férfira, hogy a történetesek tar t ó s l é t e z é s e k j e l e n s é g é t k u t a t v a –, hogy a folyamatos változá sok mögött bi z o ny os ál l a n d ó s u l á s i s r e j t ő z i k, s ő t e z a l é n y e g, a m i t t e t t e n k e l l é r n i, n y o m o n k e l l k ö v e t n i. H i s z e n a t ö r t é n e l e m b i z o n y o s ál l a n d ó a n f e n n m a

36 Konkrétan, ha valaki a mező fogalmával akar élni, annak következményei vannak, és nem feleltethető meg egy szerűen az angol field szónak.

37 Összevethető-e például a 18. századi szövegek esetében a társadalmi, gazdasági, iskolai stb. tökéletesség, mint a 19. századi szövegek esetében? Különösen óvatossá kell lenni a hagyományos evolucionista magyarázatokkal – például a mindíg voltak nemesek, de a szöveg nem ugyanazt jelelt a 18. és a 19. században.

38 Például lehet-e állami nemességéről beszélni olyan korban, amikor a nemesség maga egy jogi kategória és társadalmilag jól körülr határolt, vagy vi g y á z n u n k k e l l a f o g a l m h a s z n á l t á v a l (ahogy egyéb kén t a k o r t á r s a k n a k i s v i g y á z n i u k k e l l e t t)? A kérdések Christophe Charle-éi (1999: 14–15.)

radóje len sé ge i nek ta nul má nyo zá sa leg alább olyan fon tos, mint a sza ka dá so ké és át ala ku lá so ké (Charle 1999: 8).

Bourdieu és a tör té né szek köl csö nö sen nem tud tak nem tu do mást ven ni egy más ról. Ugyan ak kor nem vé let len, hogy Bourdieu – leg na gyobb bá na tá ra – csak na gyon rit kán ta lál ko zott o lyan tör té né szel, aki elmé le tikí vá nsá ga i nak meg fe le lő en al ko tott vol na, s mint ma ga is be val lot ta: „a tör té ne lem, amely re mun kám hoz szük sé gem vol na, na gyon gyak ran nem lé te zik” (Bourdieu 1997: 143; idé zi Revel 2003: 108). Ezt az ű rt gon dol ta munkái val betöl te ni a 80-as évek ben, elsősor ba na *Homo academicus*-szal és fő ké nt a *Noblesse d’État*-val, me lyek azon ban nem kü lö nö seb ben győ z té k meg a tör té né szeket.

IRODALOM

- Ang, I. (1985): *Waching Dal las: soap ope ra and the melodramatic imagination*. Lon don–New York: Methuen.
- Bidet, J. (1979): Question to Pierre Bourdieu. *Critique of Anthropology*, 13–14: 203–208.
- Boltanski, L. (1982): *Les cadres, la formation d’un groupe social*. Pá r izs: Minuit.
- Boudon, R. (1996): Social mechanisms without black boxes. Hedström, P.–Swedberg, R. eds: *Social mechanisms. An analytical Approach to Social Theory*. Cambridge: Cambridge.
- Bourdieu, P. (1938): *L’évolution pédagogique en France*. Pá r izs: PUF.
- Bourdieu, P. (1976): Le sens pratique. *Actes de la recherche en sciences sociales*, 1: 43–86.
- Bourdieu, P. (1980a): *Questions de sociologie*. Pá r izs: Minuit.
- Bourdieu, P. (1980b): Le mort saisit le vif. Les relations entre l’histoire réifi ée et l’histoire incorpor ée. *Actes de la recherche en sciences sociales*, 32–33.
- Bourdieu, P. (1982): *Leçon sur la leçon*. Pá r izs: Minuit.
- Bourdieu, P. (1987a): *Choses dites*. Pá r izs: Minuit.
- Bourdieu, P. (1987b): L’institutionnalisation de l’anomie. *Les Cahiers du Musée National d’Art Moderne*, 19–20: 6–19.
- Bourdieu, P. (1989): *La noblesse d’État*. Pá r izs: Minuit.
- Bourdieu, P. (1992): *Les Règles de l’art*. Pá r izs: Seuil.
- Bourdieu, P. (1995): Sur les rapports entre la sociologie et l’histoire en Allemagne et en France. (Beszél get és Lutz Raphaell 1989 októ ber é ben.) In Bourdieu, P.: *Actes de la recherche en sciences sociales*.
- Bourdieu, P. (1997): *Méditations pascaliennes*. Pá r izs: Seuil.
- Bourdieu, P. (2002): *A gyakorlati észjárás*. Budapest: Napvilág.
- Bourdieu, P.–Chartier, R.–Darnton, R. (1985): Dialogue à propos de l’histoire culturelle. *Actes de la recherche en sciences sociales*, 59: 89.
- Bourdieu, P.–Wacquant, L.J.D. (1992a): *Réponses. Pour une anthropologie réflexive*. Pá r izs: Seuil.
- Bourdieu, P.–Wacquant, L.J.D. (1992b): *An Invitation to Reflexive Sociology*. Chi ca go: Polity Press.
- Charle, Ch. (1987): *Les Élités de la République, 1880–1900*. Pá r izs: Fayard.
- Charle, Ch. (1990): *Naissance des „intellectuels”, 1880–1900*. Pá r izs: Minuit.
- Charle, Ch. (1995a): Les élites étatiques en France, XIX–XXe siècle. In Théret, B. ed.: *L’État: le souverain, la fiance et la social*. Pá r izs: Découverte, 106–154.

- Charle, C. (1995b): *Intellectuels, Bildungsbürgertum et professions au XIXe siècle. Essai de bilan historiographique comparé (France, Allemagne). Actes de la recherche en sciences sociales*, 106–107, 85–95.
- Charle, C. (1996): *Les intellectuels en Europe au XIXe siècle, essai d'histoire comparée*. Párizs: Seuil.
- Charle, C. (1997): La bourgeoise de robe en France au XIXe siècle. *Le Mouvement social*, 181: 52–72.
- Charle, Ch. (1999): Les historiens et la sociologie de Bourdieu. *Le Bulletin de le SHMC*, 3-4: 14–18.
- Charle, Ch.–Roche, D. (2002): Pierre Bourdieu et l'histoire. *Le Monde*, 2002. február 6. <http://www.france-mail-forum.de/fmf25/art/25charl.htm>.
- Chartier, R. (1985): *Du livre au lire. Pratiques de la lecture*. Marseille: Edition Rivages, 62–88.
- Chartier, R. (1987): *Lectures et lecteurs dans la France d'Ancien Régime*. Párizs: Seuil.
- Chartier, R. (1988): Pierre Bourdieu – La sociologie dérange. 1. rész. <http://sociotoile.net/article23.html>
- Chartier, R. (1989): Gens à histoires, gens sans histoires. (Beszélgetés Roger Chartier-vel.) *Politix*, 6: 55.
- Collins, R. (1989): Review of *Homo academicus*. *American Journal of Sociology*, 95(2): 460–463.
- Colliot-Thélène, Ch. (1985): La sociologie réflexive, l'anthropologie, l'histoire. *Critique*, 579-580(szeptember): 631–645.
- Corcuff, P. (2003): L'homme pluriel et l'habitus. Question autour de Pierre Bourdieu et de Bernard Lahire. In Corcuff, P.: *Bourdieu autrement*. Párizs: Textuel.
- DiMaggio, P. (1979): Review Essay on Pierre Bourdieu. *American Journal of Sociology*, 84(6): 1460–1474.
- Don, Y.–Karady, V. ed. (1989): *Social and Economic History of Cenral European Jewry*. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Durkheim, É. (1903): G. Salvemini, B. Croce, G. Sorel munkáinak recenziója, *Année sociologique*, 1901-1902, 6: 123–125.
- Durkheim, É. (1938): *L'évolution pédagogique en France*. Párizs: PUF.
- Fabianinál, J-L. (1988): *Les Philosophes de la République*. Párizs: Minuit.
- Gamboni, D. (1989): *La Plume et le Pinceau, Odilon Redon et la littérature*. Párizs: Minuit.
- Jenkins, R. (1982): Pierre Bourdieu and the Reproduction of Determinism. *Sociology*, 16(2): 270–281.
- Karady, V. (1985): Les Juifs de Hongrie sous les lois antisémites. Étude d'une conjoncture sociologique, 1938-1943. *Actes de la recherche en sciences sociales*, 56: 3–30.
- Karady, V.–Mitter, W. ed. (1990): *Sozialstruktur and Bildungswesen in Mitteleuropa*. Bécs–Köln: Oohlau.
- Kaufmann, J-C. (1994): Rôles et identité: l'exemple de l'entrée en couple. *Cahiers internationaux de sociologie*, július-december.
- Kaufmann, J-C. (1997): *Le Cœur à l'ouvrage. Théorie de l'action ménagère*. Párizs: Nathan.
- Knorr-Cetina, K.–Cicourel, A. eds. (1981): *Advances in Social Theory and Methodology*. Londres: Routledge and Kegan Paul, 304–317.
- Koselleck, R. (2003): *Elmúlt jövő*. Budapest: Atlantisz.
- Lahire, B. (1993): *La raison des plus faibles. Rapport au travail, écriures domestiques et lectures en milieu populaires*. Lille: PUL.
- Lahire, B. (1998): *L'homme pluriel*. Párizs: Nathan.
- Lahire, B. (1999a): Champ, hors-champ, contrechamp. In Lahire, B. ed.: *Le travail sociologique de Pierre Bourdieu. Dettes et critiques*. La Découverte, 23–57.

- Lahire, B. (1999b): *Le travail sociologique de Pierre Bourdieu. Dettes et critiques*. Párizs: Découverte.
- Langlois, C. (1995): Les effets retour de l'édition sur la recherche. In Boutier, J.–Julia, D. szerk.: *Passés recomposés. Champs et chantiers de l'histoire*. Párizs: Autrement, 150–151, 112–124.
- Némedi D. (2004): A kabil paradigma. *Szociológiai Szemle*, 3.
- Noiriel, G. (2001): *A történetírás „válsága”*. Budapest: Napvilág.
- Offerlé, M. (1994): *Sociologie des groupes d'intérêt*. Montchrestien.
- Offerlé, M. (2004): *Sociologie de la vie politique*. Découverte.
- Passeron, J-C. (1991): *Le raisonnement sociologique. L'espace non-poppérien du raisonnement naturel*. Párizs, 257–288.
- Passeron, J-C.–Grignon, C. (1989): *Le savant et le populaire: misérabilisme et populisme en sociologie et en littérature*. Párizs: Le Seuil/Gallimard.
- Prochasson, Ch. (1999): Les historiens et la sociologie de Bourdieu. *Le Bulletin de le SHMC*, 3–4.
- Prost, A. (1996): *Douze leçons sur l'histoire*. Párizs: Le Seuil.
- Revel, J. (2003): „Une histoire qui n'existe pas?” In Encrevé, P.–Lagrave, R-M. eds.: *Travailler avec Bourdieu*. Párizs: Flammarion.
- Reichardt, S. (2001): Bourdieu történészeknek? Kulturszociológiai kínálat a társadalomtörténet számára. *Korall*, 3–4: 242.
- Saint-Jacques, D.–Viala, A. (1999): A propos du champ littéraire: histoire, géographie, histoire littéraire. In Lahire, B.: *Le travail sociologique de Pierre Bourdieu. Dettes et critiques*. Párizs: Découverte, 59–74.
- Table-ronde de la Société d'Histoire moderne et contemporaine, 1999. március 6.
- Viala, A. (1985): *Naissance de l'écrivain, sociologie de la littérature à l'âge classique*. Párizs: Minuit.
- Wacquant, L. (1995): Durkheim et Bourdieu. Le socle commun et ses fissures. *Critique*, 579–580 (september): 655–656.